

ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԷԶԵՐ ՀԱԼԷՊԻ ՀԱՅՈՑ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ (1915ԷՆ առաջ)

ՅԱԿՈՒՑ ՉՈՒԱՔԵԱՆ

Հալեպի հին գաղութի թատերական կեանքի մասին հրապարակուած նիւթերու բացակայութիւնն ալ պատճառ կը հանդիսանայ, որ հայ թատրոնի տարեգրութիւններն ու անոր նուիրուած մենագրութիւնները ոչ մէկ յիշատակութիւն կատարեն ոչ միայն Հալեպի, այլև շրջակայից մէջ այս կամ այն ձևի թատրոնի մը գոյութեան փաստի մասին, որ կու գայ 19-րդ դարու վերջերէն սկսեալ¹:

Հալեպի հին գաղութի թատերական գործունէութեան փաստերը կը ներկայացնենք երեք խումբերու մէջ՝ դպրոցական թատրոն, Կարապետ Յ. Աղլղանեանի գործունէութիւնը, Անդրանիկ թատերախումբը:

Ա. Դպրոցական թատրոն

19-րդ դարու երկրորդ կէսերէն սկսեալ արեւմտահայ գաւառի հայ դպրոցին մէջ կարելոր տեղ կը գրաւէր թատերական գործունէութիւնը: Հալեպի մէջ բաւական աշխոյժ էր դպրոցական կեանքը: Կարելոր է յիշատակել, որ այսօրուան Մուրիոյ տարածքին մէջ, ներառեալ Աղեքսանդրէի սանձաքը, կային 46 հայկական բնակավայրեր²: Ասոնցմէ

¹ Այս մասին դիւանական նիւթերէ վկայութիւններ քաղելով անդրադարձած ենք յօդուածով մը (տե՛ս **Յակոբ Չոլաքեան**, *Հալեպահայ հին գաղութի թատերական կեանքէն*, «Օշական» պարբերաթերթ Ազգային առաջնորդարանի, ԺԲ. տարի, թիւ 1-2, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1989, Հալեպ, էջ 40-42): Յետագային ձեռք բերած ենք յաւելեալ նիւթեր եւս: Այս յօդուածը, դարձեալ ատենագրական առատ նիւթերու օգտագործումով, աւելի լոյս կը սփռէ նախաեղեռնեան Հալեպի թատերական կեանքին վրայ:

² Անտիոքի եւ վերոյիշեալ հայ շրջանակներու հայ հին գաղթականութեան ու անոր մնացորդացին մասին տե՛ս **Արշակ Ալպոյաճեան**, *Պատմութիւն Հայ Գաղթականութեան*, Ա. հատոր, Գահիրէ, 1941. Բ. հատոր, Գահիրէ, 1955, **Խոյնէն**՝ *Արարական Միացեալ Հանրապետութեան Եգիպտոսի Նահանգը Եւ Հայերը*, Գահիրէ, 1960, **Կոմսագեանացի** (Վեր. Եղիա Ս. Քասունի), *Փիլարտոս Հայր*, Հալեպ, 1930, **Բակուրան** (Վահան Մ. Քիւրքճեան), *Մի Տեսութիւն Գիլիկիոյ Հայկական Իշխանութեան Վրայ*, Բ. տպագրութիւն, Պէրոյթ, 1959, **Բիւզանդ Եղիայեան**, *Ժամանակակից Պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Հայոց Գիլիկիոյ, 1914-1972*, Անթիլիաս, 1975, **Խոյնէն**՝ *Մուրիոյ Եւ Լիբանանի Հայերը*, «Հայաստանի Կոչնակ», 1948, թիւ 29, էջ 677-679, **Երուանդ Հ. Քասունի**, *Գիլիկիոյ Հայկական Իշխանապետութիւնը Մերձաւոր Արեւելքի Քաղաքական Հոլովոյթին Մէջ (1080-1137)*, Պէրոյթ, 1974, **Խոյնէն**՝ *Խաչակիրներ Անտիոքի Դիմաց (Էջ Սը Հայ-Խաչակրական Յարաբերութեան Պատմութենէն)*, «Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս», Պէրոյթ, 1970, էջ 61-73, **Խոյնէն**՝ *ԺԱ. Դարու Անտիոքի Հայ Կառավարիչներ Պեխտ-Խաչատուր Եւ Վասակ Պահլաւունի*, «Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս», Պէրոյթ, 1971, էջ 123-134, **Յակոբ Չոլաքեան**, *Անտիոքի Մերձակայ Ռուճի Հովիտի Հայերը (պատմա-ազգագրական ուսումնասիրութիւն)*, Անթիլիաս, 2006: Այդ շրջանակին, ինչպէս եւ Հալեպի ու Դամասկոսի հայ գաղութներու նախաեղեռնեան ընդհանուր պատմութեան մասին տե՛ս **Արտաւազդ Արք. Միւրմէան**, *Պատմութիւն Հալեպի Հայոց*,

22-ին մէջ գործած են 56 դպրոցներ՝ կարգ մը վայրերու աղջկանց եւ մանչերու անջատ դպրոցները մէկ հաշուելով. 5 դպրոց՝ Պէլլանի շրջանակ ներառեալ Աղեքսանդրէթ եւ Գրըզխան, 14 դպրոց՝ Սուէտիա եւ Անտիոք, 3 դպրոց՝ Լաթաքիոյ շրջանակ, 2 դպրոց՝ Եագուպիէ եւ Գնիէ, 19 դպրոց՝ Քեսապի շրջանակ, 10 դպրոց՝ Հալէպ, 2 դպրոց՝ Դամասկոս, 1 դպրոց՝ Տէր Զօր³: Այս դպրոցներէն գլխաւորները, ըլլայ Հալէպ թէ վերոնշեալ շրջանները, Միացեալ ընկերութեան ջանքերով տնօրէններ եւ հայերէնի փորձառու ուսուցիչներ կ'ունենային Պոլիսէն, Զմիւռնիայէն, արեւմտահայ դպրոցի առաւել զարգացած շրջաններէն, ուր թատրոնն ու թատերական կեանքը արդէն մնայուն երեւոյթներ էին:

Սուրիոյ վերոնշեալ բնակավայրերու մեծամասնութիւնը կը մտնէր Հալէպի վիլայէթին մէջ: Իբրեւ Օսմանեան կայսրութեան արեւելքի մեծագոյն վիլայէթներէն մէկուն կեդրոնը՝ Հալէպ վարչական կեդրոն ըլլալէ բացի մեծ նշանակութիւն ունէր իբրեւ առեստուրի, վաճառականութեան, արուեստներու եւ արհեստներու կեդրոն: Յատկապէս 19-րդ դարու երկրորդ կէսէն սկսեալ մեծապէս կը կարեւորուի անոր դերը ծովային եւ ցամաքային վաճառականութեան կարեւոր հանգուցակէտ ըլլալով: Աղեքսանդրէթի նաւահանգիստին արագ թափով զարգացումը կախեալ էր Հալէպի զարգացման հետ: Կիլիկիոյ, Կապադովկիոյ, հարաւային Հայաստանի շատ քաղաքներ սերտ կապեր ունէին Հալէպի հետ: Դարավերջին մեծ թիւով արաբկիրցի, այնթապցի, տիգրանակերտցի գործարարներ կը գտնուէին Հալէպ, նոյնպէս եւ Զմիւռնիայէն եւ Կ. Պոլիսէն՝ հոն նշանակուած պետական բարձրաստիճան հայ պաշտօնեաներ: Կային մեծ թիւով սասունցի պանդուխտներ: Հալէպը նաեւ Սոյ կաթողիկոսութեան թեմերէն մէկն էր, հաւանաբար ԺԴ դարէն սկսեալ, որ միջին դարերուն յիշուող Աֆամիոյ, Անտիոքի եւ Լաւոդիկէի հայ եկեղեցւոյ թեմական առաջնորդութիւններու վերացումէն ետք փաստօրէն առաջնորդանիստ միակ կեդրոնն էր այդ տարածքի ամբողջ հայութեան, երբեմն նաեւ Քիլիսի եւ Այնթապի:

Հալէպը 1740-ին կը դառնայ հայ կաթողիկէներու պատրիարքութեան առաջին կեդրոնը: Հոս աւետարանական համայնք մը կը ստեղծուի 19-րդ դարու կեսերուն: Հալէպի կաթողիկէ ու աւետարանական դպրոցները առաւելաբար դրուած էին ամերիկացի եւ անգլիացի միսիոներներու, Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու, ֆրանսացի ֆրէրներու կամ լատին տարբեր միաբանութեանց խնամատարութեան տակ, իսկ հայ առաքելական համայնքի դպրոցները Ազգ. Սահմանադրութեան լոյսին տակ պոլսահայ դպրոցի օրինակով բարելաւումի լուրջ

Գ. հատոր, Փարիզ, 1950. **Sanjian Avedis K.**, *The Armenian Communities in Syria Under Ottoman Dominion*, Harvard University Press, 1965, **Հովհաննէս Թովուզյան**, *Միրիայի Եւ Լիբանանի Հայկական Գաղթօջախների Պատմություն (1841-1946)*, Եր., 1986:

³ Տե՛ս **Յակոբ Չոլաքեան**, Հայ վերապրողներու տեղաբաշխումը եւ կրթական գործի կազմակերպումն ու դպրոցները Սուրիոյ մէջ (1918-1946), «Սուրիոյ հայերը գիտաժողովի նիւթեր (24-27, Մայիս 2015)», Հայկազեան համալսարան, Պէյրութ, 2018, էջ 263:

վերընթաց մը կ'ապրէին: Կային նաեւ անհատական դպրոցներ:

Կ'ենթադրուի, որ մանաւանդ աւետարանական համայնքի մեծ դպրոցները, ինչպէս օրինակ, Քեսապի մանչերու եւ աղջկանց երկրորդական վարժարանները, արեւմտեան տիպի կրթարաններ ըլլալով, յատուկ ուշադրութիւն դարձուցած ըլլան աշակերտութեան արտադասարանային գործունէութեան, մանաւանդ թատերական ներկայացումներուն: Գերազանցապէս այդ դպրոցներու շրջանաւարտներն են, որ 1910-ին կը հիմնեն Քեսապի Ուսումնասիրաց Միութիւնը, որուն գլխաւոր նպատակն էր՝ կրթութեան ու դաստիարակութեան հիմնական խնդիրը դարձնել ազգայինը եւ յարանուանական իշխանութիւնները հեռացնել կրթական գործէն: Միութիւնը կրթականի կողքին ունեցած է նաեւ մշակութային գործունէութիւն, ուր յատուկ տեղ ունեցած է թատրոնը: Դրժբախտաբար մեզի հասանելի չեն եղած գրաւոր յիշատակարաններ միութեան նախաեղեռնեան շրջանի թատերական գործունէութեան մասին:

Դպրոցական թատրոնի մասին մեր գրաւոր տեղեկութիւնները կը վերաբերին միայն Հալէպի Ազգային Ներսէսեան վարժարաններուն (մանկապարտէզ, ծաղկոց, աղջկանց եւ մանչերու անջատ նախակրթարաններ): Վարժարանի հոգաբարձութեան, ուսուցչական ժողովի, տնօրէն խորհուրդի եւ Բերիոյ թեմի ազգ. առաջնորդարանի ատենագրութեանց տոմարներն են մեր գլխաւոր աղբիւրները: Անդ կ'երեւի, որ յատուկ դասապահ նշանակուած է ատենամարզանքի, ուր աշակերտները առիթ կ'ունենային իրենց կատարողական-բեմական շնորհքները զարգացնելու: Այդ ներկայացումներուն մէջ յատուկ տեղ կը գրաւէին *երգելի, արտասանելի, տրամախօսելի* եւ *արտասանելի-տրամ* նիւթերը: Տրամախօսելի գործերը զուտ թատերական գործեր էին: Արեւմտահայ դպրոցը մինչեւ օրս թատերական գործը կը կոչէ *տրամախօսութիւն* կամ *տրամա*: Կ'արժէ նշել, որ դպրոցը հոգ կը տանի ոչ միայն հայերէնի բեմական խօսքի զարգացման, այլեւ օսմաներէնի եւ ֆրանսերէնի: Տնօրէն խորհուրդի 8 Դեկտ. 1907 թուականի ատենագրութեան մէջ օրակարգի երրորդ կէտը ձեւակերպուած է այսպէս. «Ատենամարզանքի նիւթերու լեզուներու թուական համեմատութիւնը եւ փորձերը ընելու գործը»: Կը կարգադրուի, որ «նկատելով օսմ(աներէն)ի, մանաւանդ ֆր(անսերէն)ի մէջ աշակերտներուն արտասանելիներ սորվելու դժուարութիւնն, ցուցակը բարեփոխել Ե.-Ձ. կարգերու մէջմէկ ֆր(անսերէն) կամ օսմ(աներէն), մնացածը հայ(երէն). Իսկ Գ.-Դ. կարգերու մէջմէկ օսմ(աներէն) եւ մնացածը հայ(երէն) նիւթ տալով, իսկ փորձերը իւրաքանչիւր նիւթի դասատուին օգնութեամբ պ. Սարգիս Սիրանոսեանի յանձնել»⁴: Ընդ որում՝ ատենամարզանքի պահեր ունէին թէ՛ նախակրթարանի, թէ՛ ծաղկոցի եւ թէ՛ մանկապարտէզի փոքրիկները՝ առանձին

⁴ Դիւան Բերիոյ թեմի առաջնորդարանի, «Արձանագրութիւնք տնօրէն խորհրդոյ նիստերուն, Ներսէսեան ար. վարժարանին Հալէպի, տարեշրջան 1906-7-8», 8 Դեկտ. 1907-ի ատենագրութիւն:

թէ խմբային կերպով: Ատենամարզանքի պահերուն ներկայ կ'ըլլային նաեւ հոգաբարձուներ, Ազգ. Քաղաք. Ժողովոյ անդամներ եւ այլ հիւրեր:

Ատենամարզանքի պահերէն դուրս՝ դպրոցական թատրոնը ներկայութիւն մըն էր դպրոցական ամանորեան, բարեկենդանեան, զատկական ու ամավերջի հանդէսներուն մէջ: Կային նաեւ մասնաւոր առիթներ, օրինակ, Առաջնորդ հօր կամ ուսուցիչներուն անուանակոչութեան տօնը, որ տեղի կ'ունենար նշուած օրուան վերջը: Այսպէս՝ տնօրէն խորհուրդի 14 Յունուար 1908-ի ատենագրութեան մէջ կը կարդանք. «Օրուան Ս. Կարապետի տօնին առթիւ ի յարգանս երկու պաշտօնակիցներու՝ Կարապետ էֆ. Կարիկեանի եւ Կարապետ Քերթմէնեանի, որոշուեր է օրուան բոլոր դասերն մինչեւ աւարտ Ը. պահու վերջացնելէ յետոյ՝ պահերը 40ական վայրկեան տեւողութեամբ, Գ. պահէն սկսեալ, Թ. պահուն փոքրիկ հանդէս մընել եւ արձակել աշակերտները»⁵:

Դպրոցը սրահ ուներ, բայց աշակերտական տօնական հանդէսները կը կատարուէին Սրբոց Քառասնից Մանկանց առաջնորդանիստ եկեղեցոյ մէջ, որուն պատրաստութեան համար ամէն ինչ դասաւորուած կ'ըլլար նախօրօք: Այսպէս՝ Գշ. 1 Յունուար 1908-ի նիստին արձանագրուած է, որ «Ամանորի առթիւ վարժարաններն, ծաղկոցներն ու մանկապարտէզն միասին հանդէս մունեցան ի Ս. եկեղեցոյ ժամը 4:15-5:45, նախագահութեամբ Մալաթիոյ Ս.Առաջնորդին Գեր. Տ. Գէորգ ծ. վրդ. Ասլանեանի, ի ներկայութեան երկսեռ հոծ հանդիսականաց»⁶:

Ատենագրութիւնները ցոյց կու տան, որ հանդէսներուն «կարգացոյց»ը կ'որոշուի մեծ բժախնդրութեամբ: Ստորու կը բերենք 1 Յունուար 1908 յայտագիրը ամբողջութեամբ, ուր առանձին նշուած են արտասանելի, երգելի եւ տրամախօսելի նիւթերը իրենց մանրամասնութիւններով.

Կարգացոյց Ամանորի հանդէսին

1. Բացում՝ «մարշը համիտի»է յետոյ, որ ունկնդրուեցաւ յոտնկայս:

2. Արտասանելի. «Մաղթանք վասն կենաց վեհ. կայսեր» (Ա՛), Գ. Վարժապետեան:

3. Երգելի, «Խնդա, մանո՛ւկ», օրկանի ընկերակցութեամբ (մանչք եւ աղջ.):

4. Տրամախօսելի. «Ամանորը» (Արշակ Գալէմբէրեան, Յար. Սահակեան, Արամ Մարլեան, Գէորգ Շետիկեան, Շուշանիկ Տեվէճեան, Երանիկ Գոգորեան, Ծաղիկ Բիւզանդեան, Եղիս Գոգորեան):

5. Երգելի. «Ամանորի ոգետը», օրկանի ընկերակցութեամբ (աղջկունք):

6. Արտասանելի. ծաղկոցի տղաք (Զարեմուհի Եսայեան, Մինաս Հազարեան, Լիա Օրջանեան, Ծատուր Շահվեքիլեան, Երուանդ Սօնա...եան, Նուարդ Ալեքսանեան, Գէորգ Աճէմեան):

⁵ Նոյն տեղում, 14 Յունուար 1908-ի ատենագրութիւնը:

⁶ Նոյն տեղում, 1 Յունուար 1908-ի ատենագրութիւնը:

7. Երգելի. «Շուտ կ'անցնի, շուտ», օրկանի ընկերակցությամբ (աղջկունք):

...Համբ. Պարսամեան, Հայկ Աճեմեան. Աշխէն Ասատուրեան):

8. Արտասանելի. մանկապարտէզի տղաք (Մարգիս Մանսուրեան, Խորէն Մելքոնեան, Արփինէ Միրաքեան, Միլանի Թօփճեան):

9. Երգելի. «Քուրիկ», ծաղկոցի տղաք, օրկանի ընկերակցությամբ:

10. Տրամախօսելի. «Կաղանդը», ծաղկոց (Փառնակ: Ա. Մանսուրեան: Գառնիկ: Էօժ. Մինասեան: Մարի: Վերժին: Վահրամ: Օննիկ: Արշակ: Վրդ. Մահակեան):

11. Երգելի. «Գալտըր սագ էչի», մանկապարտէզի տղաք՝ օրկանի ընկերակցությամբ:

12. Արտասանելի-տրամ. մանկապարտէզ (Համբարձում Մ., Հայկ Աճեմեան, Թորոս: Արամ: Սմբատ: Ղեւոնդ: Մաթիլտ: Լեւոն: Երուանդ: Նեկտար: Օննիթթա):

13. Տրամախօսելի. «Այբբենարան», մնկ. (Պատրիկ եւ Ղեւոնդ):

Մանկապարտէզի «Կաղանդչէքը» (Մաթիլտ: Մարի: Արաքսի: Նեկտար: Ծաղիկ):

14. Երգելի. «Օն եղբարք առնենք նուագարաննիս», մանկապարտէզի տղաք՝ օրկանով:

15. Բանախօսութիւն. Գեր Տ. Գեորգ ծ. վրդ. Անլանեան:

16. Փակում հանդէսի⁷:

Ատենագրութիւնները ընդհանրապէս բաւարարուած են կատարուելիք կամ կատարուած թատերական ներկայացումներու փաստը արձանագրելով, հազուադէպ պարագաներու միայն արձանագրուած են թատերախաղերուն անունները: Վերի ամանորեան «Կարգացոյց»ին մէջ կը յիշատակուին չորս հատ՝ *Ամանոր* (8 դերակատար), *Կաղանդը* (9 դերակատար) *Այբբենարան* (2 դերակատար) եւ *Մանկապարտէզի Կաղանդչէք* (5 դերակատար): Կարելի է ենթադրել, որ բարեկենդանեան, զատկական ու ամավերջի հանդէսներուն տրամախօսելի գործերը նոյնպէս ունեցած են յաւուր պատշաճի բովանդակութիւն:

Թատերական ներկայացումները ոչ միայն մաս կը կազմէին աշակերտական խառն հանդէսներուն, այլեւ կը կատարուէին նաեւ առանձին: Ասոնք յատկապէս կը պատրաստուէին հանրութեան համար. ասոնց գլխաւոր նպատակը կ'ըլլար դպրոցին համար նիւթական եկամուտ մը ապահովելը, դպրոցական պիւտճէի բաց մը գոցելը: Ասիկա ընդհանուր երեւոյթ մըն էր, որուն կը դիմէ նաեւ սփիւռքահայ դպրոցը դէռ մինչեւ օրս, բայց մանաւանդ մինչեւ 1960-ական թուականները: Ներսէսեան վարժարանի պարագային կը տեսնենք, որ այդպիսի թատերական ներկայացումներու պատրաստութեան կը նախաձեռնէ դպրոցի հոգաբարձութիւնը, որուն կը գործակցին տնօրէնը եւ ուսուց-

⁷ Տե՛ս նոյն տեղը:

չական կազմը: Դերասանական կազմը կը լրացուի աշակերտներէ: 1903-ի ամանորեան հանդէսին, կը նշուի, որ ներկայացուած է Տիրան Փափագեանի *Երանոս Աղբար կամ Թապալաքեար Վարժապետը* թատերախաղը⁸: 1904-ին կը հիմնուի մանկապարտէզը եւ շրջան մը կը դրուի առանձին վարչական կազմի մը տնօրէնութեան տակ, որ պիտոճէն հաւասարակշռելու համար կը դիմէ հանդէսներու փորձուած միջոցին: Ներսէսեան Ուսումնարանի Հոգաբարձութիւնը հետեւեալ ձեւով կ'արձանագրէ փաստը. «Մասնաւորներու յատկացուած Մանկապարտէզը իր հանդէսներու առատութեամբ պատճառ եղած է հոգաբարձութեանս զանց առնել իր կողմէն ամէն տարի տրուած հանդէսները, որոնցմէ ան 5000 դրշ. հասոյթ մը կ'ապահովէր»⁹:

1908-ի Փետրուարին, հոգաբարձու եւ ուսուցիչ Գաբրիէլ Խանճեանի ղեկավարութեամբ կը ներկայացուի Յակոբ Պարոնեանի «*Արեւելեան Ատամնաբոյժը*»¹⁰: Կ'արժէ նշել, որ վերոնշեալ երկու թատերախաղերը տասնամեակներ շարունակ ներկայութիւն մը եղած են նաեւ յետեղեռնեան շրջանի դպրոցական բեմին վրայ:

15 Փետր. 1910ի հոգաբարձութեան ԺԵ. նիստի ատենագրութենէն յայտնի կ'ըլլայ¹¹, որ այդ տարեշրջանին Հոգաբարձութիւնը արդէն երկու անգամ ներկայացում ըրած է եւ երրորդ մըն ալ ընելու մտադիր է:

Այս քանի մը արխիւային նիւթերն ալ ենթադրել կու տան, որ Ազգ. Ներսէսեան վարժարանները դպրոցական թատրոնի իրողութեան, տարին գէթ քանի մը անգամ, վարժուած պիտի ըլլային 1878էն ետք, երբ դպրոցը կ'անցնի իր պատմութեան երկրորդ կարեւոր շրջանին ու այդպէս կը գործէ մինչեւ 1915:

Բ. Կարապետ Յ. Աղլղանեանի թատերական գործունէութիւնը

Կարապետ Յ. Աղլղանեանի թատերական գործունէութեան մասին կ'իմանանք Հալէպի Ազգ. Առաջնորդարանի կողմէ Պոլսոյ Պատրիարք Մաղաքիա Օրմանեանին դրկուած 2 Նոյեմբեր, 1904 թուակիր պատասխան նամակէն (համար 72). կ'իմացուի որ Կ. Պոլսոյ Կէտիկ Փաշայ, Տիվան Ալի թաղ., Կիլիսիան փողոցի 10 թիւ տան բնակիչներէն Կարապետ Յ. Աղլղանեան Հալէպի կուսակալութեան ուստիկանութեան նախարարութենէն անցագիր չի կրնար ստանալ Պոլիս վերադառնալու համար: Պատասխան նամակը կը յայտնէ, որ պոլսեցի Կարապետ Յ. Աղլղանեան *ուր տարիէ ի վեր դերասանութեամբ կզբաղի* Հալէպի եւ շրջաններուն մէջ, այսինքն 1896էն ի վեր: Գրուած է. «Սրբազան Հայր, ներկայ տարւոյ Հոկ. 11, թիւ 1303 թուահամար հրամանագրով, բնիկ պոլսեցի Կարապետ Յ. Աղլղանեան անուն անձն, եթէ բնիկ պոլսեցի է,

⁸ Տէ՛ս նոյն տեղը, Ներսէսեան Ուսումնարանի հոգաբարձութեան 1897-1912-ի յաջորդական կազմերու ատենագրութեանց թիւ 1 տոմար, 15 Յունուար 1903-ի նիստի ատենագրութիւն:

⁹ Նոյն տեղում, 25 Յուլիս 1905-ի ատենագրութիւն:

¹⁰ Նոյն տեղը, 16 Փետր. 1908-ի նիստի ատենագրութիւն:

¹¹ Նոյն տեղը, 15 Փետր. 1910-ի նիստի ատենագրութիւն:

ի՞նչ պատճառաւ արտօնութիւն չտրուիր վերադառնալու իւր բնակավայրը իմանալով տեղեկագրել հրամայած էիք:

Յիշեալը Կ.Պօլսոյ Կէտիկ Փաշայ, Տիվան ալի թաղ. Կիլիսիան փոռոցի 10 թիւ տան բնակիչներէն լինելը ձեռքը գտնուած անձագրէն ստուգուեցաւ, ինքն ալ ութը տարիէն ի վեր կողմս եւ շրջակաները դերասանութեամբ կ'զբաղի:

Ժառանգութեան խնդիր ունենալը կամ ոչ՝ մեզ եւս ծանօթ չէ, ինքը ասանկ կը խօսի, միայն ստոյգ է որ առանց ոստիկանութեան նախարարութենէն արտօնութիւն ստացուելու անցագիր չտրուիր, որովհետեւ քանիցս որ դիմած է՝ այսպէս պատասխանած են»¹²:

Մեզի ծանօթ չէ Աղլղանեանի Պոլսոյ մէջ տարած գործունէութիւնը: Հիմա հարց է, որ 1896-ի ջարդերուն, երբ արեւմտահայ մշակոյթի գործիչներ՝ գրողներ ու դերասաններ, ընդհանրապէս անցան Եգիպտոս, Եւրոպա ու Կովկաս, Կարապետ Աղլղանեան ինչպէ՞ս կը յայտնուի Հալէպ, ուր կը գործէ մինչեւ 1904 թուականը եւ թերեւս անկէ ետք ալ: Կ'երեւի, որ իր ապրուստի միակ միջոցը դերասանութիւնն է, ի՞նչ դերասութիւն: Յետոյ իր գործունէութեան դաշտը միայն Հալէպ քաղաքը չէ, այլեւ շրջակայքը: Եթէ նկատի ունենանք հայ շրջակայքը՝ հոն կը մտնէ Քիլիսը, հաւանաբար նաեւ Այնթապը, շատ շատ՝ Անտիոքի մօտակայ Պէլլանի, Սուէտիոյ եւ Քեսապի գաւառակները:

Գ. «Անդրանիկ» թատերախումբը

Յայտնի չէ, թէ ինչպէ՞ս, ե՞րբ, որո՞նց կողմէ եւ ի՞նչ առաջադրանքներով կազմուած է Անդրանիկ թատերախումբը: Անոր գոյութեան ու գործունէութեան մասին կը վկայեն Ներսէսեան Վարժարանի հոգաբարձութեան 1910 եւ 1911 թուականներու ատենագրութիւնները եւ հոգաբարձութեան ու թատերախումբին միջեւ եղած կարգ մը թղթակցութիւնները:

Թատերախումբը հաւանաբար հիմնուած է 1910-ին: Անոր կազմութեան առիթ կրնային ծառայել 1908-ին հռչակուած սահմանադրական կարգերը, երբ, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ վերոնշեալ դիւանական թուղթերէն, կը սկսին բազմապատկուիլ ազգային այլեւայլ ձեռնարկները, կը հիմնուին գիշերային դպրոց, ազգային լսարան, ծայր կ'առնէ միութենական եւ կուսակցական եռուն գործունէութիւն:

Անդրանիկ թատերախումբի յիշատակութեան առաջին անգամ կը հանդիպինք 15 Փետր. 1910, Ներսէսեան վարժարաններու հոգաբարձութեան ԺԵ. նիստի ատենագրութեան մէջ, ուրկէ կ'իմանանք, որ Յակոբ Պարսումեան օրակարգի կը բերէ իր միջոցով Անդրանիկ թատերախումբի կողմէ հոգաբարձութեան ներկայացուած առաջարկ մը: Թատերախումբը Բարեկենդանի առիթով *կենդանի պատկերներ* ներ-

¹² Նամակին առաջին էջի պատճենը տրամադրեց պ. Խորէն Փիլաւճեան: Պատճենաւորուած է Բերիոյ թեմի Առաջնորդարանի կողմէ յղուած նամակներու պատճեններու թիւ 70 տոմարէն:

կայացնելու միտք ունի՝ *վարագործի ծախսերը* հանելու համար: Դիմում կ'ըլլայ ներկայացումը *դպրոցի անուան* ընելու, շահը դպրոցին եւ թատերախումբին միջեւ բաժնելու պայմանով:

Առաջարկը խորհրդակցութեան առարկայ ըլլալէ վերջ կը մերժուի հետեւեալ պատճառներով.

ա.- Հոգաբարձութիւնը արդէն երկու անգամ ներկայացում ըրած եւ երրորդ մըն ալ ընելու մտադիր է:

բ.- Դպրոցի անունով տրուած ներկայացումին հասոյթը օրինաւոր է, որ յատկացուի միայն դպրոցին¹³:

Կը հասկցուի, որ թատերախումբը անկախ էր, կապուած չէր դպրոցին եւ ոչ ալ ազգային-թեմական որեւէ իշխանութեան: Անոր կազմաւորումը նախ երկու բան կը յուշէ՝ թատերասեր հասարակութեան մը գոյութիւնը եւ թատրոնով զբաղելու ատակ մարդոց գոյութիւնը: Սակայն թատերախումբը որոշ պայմաններով կախեալ էր դպրոցէն: Կ'օգտագործէր դպրոցին սրահը, փորձերը հոն կը կատարէր, ունէր իր բեմը, այսինքն՝ թատերական սարքերը, որ հոն պահելու ստիպուած էր, եւ կ'օգտագործէր ուսուցչական եւ աշակերտական ուժեր: Հետեւաբար, հոգաբարձութեան կողմէ տրուած պայմանները կրնային որոշ սահմանափակումներ առաջացնել անոր գործունէութեան մէջ: Հոգաբարձութիւնն ալ իր կարգին ամէն այսպիսի գործունէութեան համար Առաջնորդին միջոցով պէտք է Քաղաքական Ժողովին արտօնութիւնը ապահովէր: Ահա, Հոգաբարձութեան կողմէ նման զանցառութեան մը պարագային՝ Առաջն. Տեղ. Հալէպի Շահէ Ծ. Վարդ. Գասպարեանի կողմէ Հոգաբարձութեան յղուած նամակը ատիկա կը յիշեցնէ. «Գաւ(առական) Վարչութեան Քաղ(աքական) Ժողովը իր 13 Դեկտ. 1910ի Գ. րդ նիստին մէջ նկատի առնելով որ Ազգ. Վարժարանաց շէնքերը հոգաբարձութեանց կը յանձնուին միմիայն Ազգին գաւակաց դասաւանդութեան համար, դարձեալ նկատելով եւս այդ շէնքերը իրենց այդ ըստ Ուսումնական *Կազմական Կանոնագրի* կանխորոշեալ նպատակէն դուրս որ եւ իցէ բանի մը համար գործածելու համար անհրաժեշտ է ամէն ձեռնարկութենէն առաջ կանխաւ, Վարչութեան Քաղ(աքական) Ժողովոյն հաւանութիւնը ստանալ, մանաւանդ. որ թատերական ներկայացմանց մէջ ժողովուրդէն կատարուելիք հանգանակութեան խնդրին մասին՝ Տնտեսական Խորհրդոյ վերաբերեալ կէտեր եւս կան: Քաղ. Ժողովը գոհունակութեամբ չէ որ դիտեց վերջին անգամ հոգաբարձութեան կողմէ կատարուած այդ զանցառութիւնը եւ այդ պատճառաւ պէտք զգացած է որոշել որ այսուհետեւ ուսուցչական, դպրոցական ներքին եւ կարգապահական, ուսումնական, վերջապէս «Կազմական Կանոնագրին» մէջ հոգաբարձութեան իրաւասութեան սահմանէն

¹³ Տե՛ս Դիան Բերիոյ թեմի առաջնորդարանի, Ներսէսեան Ուսումնարանի հոգաբարձութեան 1897-1912-ի յաջորդական կազմերու ատենագրութեանց թիւ 1 տոմար, 15 Փետր. 1910-ի նիստի ատենագրութիւն:

դուրս խնդրոյ մասին այսուհետեւ պատ. Հոգաբարձութիւնը բարեհաճի դիմել եւ խորհրդակցիլ Քաղ. Ժողովոյ հետ կանխաւ»¹⁴:

Ըստ երեւոյթին, հոգաբարձութիւնը շուրջ մէկուկէս ամիս առիթ կու տայ թատերախումբին եւ միայն 1 Փետր. 1911-ին, համար 76 նամակով Անդրանիկ թատերախումբի մասնախումբէն կը խնդրէ բեմը դպրոցէն հեռացնել, պատճառաբանելով, թէ «ներկայ աննպաստ եղանակին ներկայացում տալ անկարելի է»¹⁵: Անդրանիկ թատերախումբի Գործադիր մարմինը 5(18) Փետր. 1911 թուակիր պատասխան նամակով պատճառաբանելով որ «Այս եղանակին բեմը դպրոցի սրահէն վերցունել եւ ուրիշ տեղ հաստատել ահագին դժուարութեանց եւ ծախուց կարօտ ըլլալով» հոգաբարձութենէն կը խնդրէ «որ բարեհաճի առ այժմ բեմին սրահ մնալը արտօնէ մինչեւ յարմար եղանակին եւ կ'աւելցնէ. «Եւ արդէն տեղոյն անձկութեան պատճառաւ մենք եւս բեմը սրահէն վերցունելով յարմարագոյն տեղ հաստատել կը փափաքիմք»: Նամակին մէկ անկիւնը հոգաբարձութիւնը արձանագրած է. «Նկատի առնուելով պէտք եղածը կարգադրուած է»¹⁶: Սակայն յաջորդ օրն իսկ, 8 Փետր. 1911, համար 76 նամակով հոգաբարձութիւնը բեմը դպրոցէն վերցնելու առիթ կու տայ մինչեւ Հինգշաբթի¹⁷:

Թատերախումբը, ինչպէս նամակներու ստորագրութենէն կ'երեւի, ունի իր գործադիր մարմինը, որուն ատենապետը եղած է Գաբրիէլ Ճիտէեան, իսկ ատենադպրութիւնը յաջորդաբար վարած են Լ. Պ. Նաճարեան եւ Եղիա Գասպարեան: Ծանօթ չէ, թէ թատերախումբը իր բեմը ուր կը տանի: Բեմ ըսելով հոս կը հասկնանք իր բեմական սարքերը վարագոյր, կահ-կարասի, տարագներ եւ այլն, բայց փաստ է, որ կը շարունակէ իր գործունէութիւնը: Դերասանական իր կազմը կը շարունակէ ամբողջացնել Ազգային Ներսէսեան վարժարանի ուսուցչական կազմէն: Այսպէս՝ Հոգաբարձութեան յղած իր 27, Փետր., 1911 նամակով կը յայտնէ. «Թատերախումբիս հաշուոյն 6-7 շաբաթ վերջ Շէքըսպիրի «**Համլէտ**»ը պիտ ներկայացունեմք. այժմէն պատրաստութեան սկսած ենք: Մոյն ներկայացման համար Մանկապարտէզի ուսուցչուհիներ օր. Արուսեակ Տէր Սարգիսեանի եւ օր. Նեկտար Միրէքեանի մասնակցութիւնը կարելոր ըլլալով կը խնդրեմք որ հաճիք յիշեալ երկու օրիորդներուն արտօնութիւն տալ»: Հոգաբարձութիւնը նամակին մէկ անկիւնը արձանագրած է. «Նկատի առնուած է 1911 Մարտ 10 նիստին եւ պատասխանուած է, թէ դպրոցէն սեմէն դուրս հոգաբարձութիւնս պաշտօնէից վրայ որեւէ բացարձակ իրաւասութիւն չունի»¹⁸, իսկ նա-

¹⁴ Նոյն տեղում, խառն նամակներու ծրար:

¹⁵ Նոյն տեղում, Ներսէսեան վարժարաններու հոգաբարձութեան կողմէ յղուած նամակներու պատճեններու թիւ 12 տումար, էջ 34:

¹⁶ Նոյն տեղում, խառն նամակներու ծրար:

¹⁷ Տե՛ս նոյն տեղը, Ներսէսեան Ուսումնարանի հոգաբարձութեան 1897-1912-ի յաջորդական կազմերու ատենագրութեանց թիւ 1 տումար, 8 Փետր. 1911-ի նիստի արձանագրութիւն:

¹⁸ Դիւան Բերիոյ թեմի առաջնորդարանի, խառն նամակներու ծրար:

մակին մէջ կ'աւելցնէ՝ «պայմանաւ որ իրենց պարտականութեանց մէջ չի թերանան եւ ընթացքին քննադատելի չըլլայ»: Հոգաբարձութեան կողմէ նամակը ստորագրած են ատենադպիր Մ. Ստեփանեան եւ ատենապետ Ա. Մազլումեան¹⁹:

Այսքանն ալ կը բաւէ ցոյց տալու, որ Հալէպի հայոց հին գաղութին մէջ, մինչեւ Մեծ Եղեռն, թատրոնը զարգացման արագ ընթացք մը կը բոլորէր եւ ունէր զինք գոհացնող հանդիսատեսը:

Բանալի բառեր - *ատենամարզանք, աշակերտական-դպրոցական թատրոն, տօնական հանդեսներ, թատերական ներկայացումներ, թատերախաղեր, Անդրանիկ թատերախումբ, Փափագեանի «Երանոս Աղբար կամ Թապլաքար Վարժապետ», Յակոբ պարոնեանի «Արեւելեան Ատամնաբոյժը», Շէքսպիրի «Համլետ»ը*

АКОБ ЧОЛАКЯН – Страницы из армянской театральной жизни Халеба (до 1915 года). – Статья посвящена месту сценического искусства в жизни армянской колонии Халеба (Алеппо) в конце XIX – начале XX вв. Театральные постановки в Халебе носили преимущественно самодеятельный характер, осуществлялись они в местных школах Нерсесян. Среди пьес, которые ставили на любительской сцене учащиеся, преобладали небольшие по размеру произведения. Средства, которые выделяли школам попечители, позволяли поставить своими силами два, иногда три спектакля в год. Были сыграны, в частности, «Дядюшка Еранос, или учитель Таплакяр» Тирана Папазяна и «Восточный дантист» Акоба Пароняна. В 1896–1904 гг. в Халебе выступал актёр из Константинополя Карапет Ахлханян. В 1910 г. начала свою деятельность театральная труппа «Андраник», которая подготовила спектакль по трагедии Шекспира «Гамлет».

Ключевые слова: *школьный театр, праздничное представление, театральные постановки, спектакли, труппа «Андраник», «Гамлет» Шекспира*

HAGOP TCHOLAKIAN – Pages from Aleppo's Armenian Theatrical Life (before 1915). – The article is devoted to the theatrical activity of Aleppo's Armenian old Colony. Theatrical short stories have always been part of the pupils' performances of National Nersesian school. The directorship has been providing two years of schooling, sometimes more plays, to ensure the school's financial income. Diran Papazian's "Yeranos Aghpar" or "Tablakyar Varjabede" and Hagop Baronian's "Adamnapuj Arevelian" are remembered. In 1896-1904, Garabed H. Aghlghanian from Bolis acted in Aleppo and surrounding areas. In 1910 "Antranig" troupe began its activity and prepared a performance based on Shakespeare's "Hamlet".

Key words: *performance, school theatre, holiday festivals, plays, Antranig troupe, Papazian's "Yeranos Aghpar" or "Tablakyar Varjabede" and Hagop Baronian's "Adamnapuj Arevelian", Shakespeare's "Hamlet"*

Ներկայացվել է՝ 11.02.2019, գրախոսվել է՝ 15.02.2019, ընդունվել է տպագրության՝ 21.02.2019

¹⁹ Դիւան Բերիոյ թեմի առաջնորդարանի, Հոգաբարձութեան կողմէ յղուած նամակներու պատճեններու թիւ 12 տոմար, էջ 42: